

ԿՈՄՊՈԶԻՑԻՈՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՍԱԹԵՆԻԿ ՄԵԼԻՔՅԱՆ

*Առանց երևակայության հմտությունն
անմտություն է, ինչպես հմտությունը
շրջանցել կամեցող երևակայությունը
խենթություն է:*

Շառլ Բոդլեր¹

Կերպարվեստում կոմպոզիցիան ստեղծագործության գաղափարական և սյուժետաթեմատիկ հիմքի որոշակի մշակումն է՝ տարածության մեջ առարկաների ու մարմինների տեղադրումով, ծավալների, լույսի ու ստվերի, գունաբծերի և այլ հարաբերակցության հաստատումով:

Կոմպոզիցիոն կառուցվածքները կարող են լինել տարբեր տիպերի. **պարփակված**¹ ներգծված որոշակի ձևի մեջ և ենթարկված նրան, կամ **բաց**՝ ենթադրելով մտովի շարունակությունը տարածության մեջ կամ հարթության վրա: Կոմպոզիցիայի **պարփակված** տիպերը գերակշռում են, օրինակ՝ Վերածննդի արվեստում, **դինամիկ** և **բաց** հորինվածքները՝ Բարոկկոյի շրջանում:

Կոմպոզիցիոն հորինվածքների տարբեր տիպերը բացահայտենք օրինակների օգնությամբ: Անդրադառնանք Լեոնարդո դա Վինչիի (1452-1519) և Պիտեր Պաուլ Ռուբենսի (1577-1640)՝ հակադիր սկզբունքներով վրձնած աշխատանքների կոմպոզիցիոն կառուցվածքներին:

Իտալացի վարպետի կոմպոզիցիաների հավասարակշռված կառուցվածքներում զգացվում է ներքին օրինաչափություն, համակարգվածություն: Օրինակ՝ «Խորհրդավոր ընթրիք» որմնանկարում Լեոնարդոն սեղանը տեղավորում է պատերին զուգահեռ՝ հավաստելով դրա հարթությունը, իսկ կողապատերի հեռանկարային կրճատումը կարծես շարունակում է սեղանատան իրական տարածությունը: Կոմպոզիցիան ինքնամիտի է և մեկուսացած:

Ֆլամանդական գեղանկարի հիմնադիր Ռուբենսի ստեղծագործություններում խարխլվում են Վերածննդի դասական կոմպոզիցիայի հիմունքները և

¹ **Շառլ Բոդլեր**, կազմեց, ֆրանս. թարգմանեց Հ. Բախչինյանը, Երևան, «Սարգիս Խաչենց», 1999, էջ 14:

փոխարինվում բարոկկոյին հատուկ բարդ ու դինամիկ կառուցվածքներով: Հորինվածքը կառուցվում է անհամաչափորեն՝ ըստ անկյունագծի, էլիպսի կամ պարոյրի, այն հագեցած է գունաձավալային հակադրություններով, անհանգիստ ռիթմով: Դիտարկենք մեկ աշխատանք Ռուբենսի հարուստ ժառանգությունից: Ֆլամանդացի վարպետի «Լևկիայի աղջիկների առևանգումը» կտավի բաց կոմպոզիցիոն կառուցվածքը հիշեցնում է բարդ զարդանախշ, որտեղ մարդկանց ու ձիերի մոլեգին շարժումները ստեղծում են գծային և գունային պոռթկուն ռիթմեր:

Հորինվածքի պատկերի ամենատարածված ձևաչափերն են **ուղղանկյունը, քառակուսին, շրջանն ու օվալը**: Ինչպես հորինվածքի, այնպես էլ նրա տարրերի ձևերը կարող են ունենալ մեծ հուզական ազդեցություն: Միապաղաղության, հանգստի, խստության, հստակության, վեհության կամ քաոսի զգացողությունը կարող են ստեղծել անկանոն, առանց հստակ սահմանների կամ հստակ սահմաններով ուղիղ և սուր անկյուններով բազմանկյունները, շրջանները կամ բազմաթիվ այլ ձևեր: Քառակուսին՝ որպես երկրաչափական մարմին, Հին աշխարհի և Վերածննդի շրջանի գիտնականների ուշադրության կենտրոնում էր. Լեոնարդո դա Վինչիի՝ քառակուսու և շրջանի մեջ ներգծված հայտնի ֆիգուրը, որը խորհրդանշում է մարդու հոգևոր և նյութական էությունները, հայտնի է նաև որպես առաջին դարի ճարտարապետ Վիտրովիի հորինվածք: Գերմանացի Դյուրերը, իտալացի Պաչոլլին և ֆրանսացի Թորին զբաղվում էին տառերի ներդաշնակ գծագրմամբ ու ելնում քառակուսու մեջ ներգծված դրանց ձևաչափերից²:

Կոմպոզիցիոն կառուցվածքներում կարևոր են նաև հորինվածքի բաղկացուցիչ մասերի հատկանիշները:

Ստեղծագործության տարրերի դասավորությունը՝ հիմնված հեղինակի մտահղացման վրա, կազմում է որոշակի հորինվածք-կոմպոզիցիա: Ձևերի խիստ ֆորմալ հարաբերակցությունը նույնպես ենթարկվում է որոշակի կանոնների և ունի իր հատկանիշները՝ **համաստորադասություն, միասնություն ու ամբողջականություն, հավասարակշռություն**:

Հորինվածքի բարդ համակարգը բաղկացած է կարևոր և երկրորդական, կենտրոնական և ծայրամասային տարրերից: Նույնիսկ զարդաքանդակավոր հորինվածքներում հնարավոր է առանձնացնել կարևորն ու նրան ուղեկցող ենթակա մոտիվները:

² Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие, М., Прогресс, 1974, с. 57.

Համաստրադասությունը հորինվածքում ենթադրում է հիմնական՝ գերիշխող գաղափարի առկայությունը: Այս դեպքում կոմպոզիցիայի երկրորդական տարրերը, ենթարկվելով գլխավորին, շեշտում են այն: Երկրորդական տարրերն ուղղորդում են հայացքը դեպի պատկերի գագաթնակետը՝ իրենց հերթին ստորադասելով միմյանց:

Օրինակ՝ Նախավերածննդի վարպետ Ջոտտո դի Բոնդոնեի (1266-1337) «Ողբ առ Քրիստոսի» որմնանկարում վեհությունն ու դրամատիզմը շեշտված են գաղափարական կենտրոնի առանձնացման միջոցով: Բնանկարում լեռան լանջը ծավալված է այնպես, որ կարևորվեն գլխավոր գործող անձինք՝ մահացած Քրիստոսն ու ողբացող Մարիամը, որոնց ստորադասում են բոլոր ներկաների խոնարհված դեմքերը:

Կոմպոզիցիոն կառուցվածքներում **միասնությունն ու ամբողջականությունը** ենթադրում են հակադրությունների (գույների, շարժումների, տոների, իրավիճակների և այլն), աջ և ձախ մասերի **հավասարակշռություն**, որը նպաստում է հորինվածքի կարգավորմանը:

Հորինվածքի կառուցման հիմնական գեղարվեստական միջոցներն են՝ *ռիթմը, համաչափությունը, մասշտաբը, սիմետրիան և ասիմետրիան, դինամիկան և ստատիկան, նյութությունը, նյութանյութը և կոնտրաստը, հակադրությունը, դրմինանյութը*:

Ռիթմը բնության ներհատուկ համընդհանուր հատկությունն է: Այն առկա է իրականության բազմաթիվ երևույթներում: Կյանքն այս կամ այն կերպ կապված է ռիթմի հետ՝ տիեզերքը, մոլորակների պտույտը, տարվա եղանակները, ցերեկվա և գիշերվա հաջորդականությունը, բույսերի աճը, կենդանիների մոտ՝ սրտի աշխատանքը: Ռիթմ ասելով հասկանում ենք որևէ տարրի կրկնվող դասավորություն՝ որոշակի հերթականությամբ: Ռիթմը միշտ ենթադրում է շարժում:

Գեղանկարչության և քանդակագործության մեջ, գրաֆիկայում և կիրառական արվեստում ռիթմը կոմպոզիցիայի կառուցման առավել կարևոր արտահայտչամիջոցն է: Ռիթմի միջոցով է կառուցվում ոչ միայն պատկերը, այլ նաև հաճախ նրանով է պայմանավորվում հուզական ներգործության ուժը:

Տարբեր զգացողությունների ռիթմիկ հաջորդականությունն առաջացնում է դրական հոյզեր: «Միապաղաղությունը ձանձրացնում է», - արձա-

նագրել է մեծանուն ռուս նյարդաֆիզիոլոգ Իվան Պետրովիչ Պավլովը (1849-1936)³:

Համաչափությունը ձևի տարրերի չափային հարաբերությունն է, որը ողջ հորինվածքի կառուցման հիմքն է: Գոյություն ունեն համաչափության մի քանի տեսակներ, որոնցից հիմնականներն են՝ **թվաբանականը** ($a-b=b-c$) և **երկրաչափականը** ($a:b=b:c$, որտեղ a -ն, b -ն և c -ն տարրերի գծային չափսերն են): Համաչափությունների տարատեսակներից մեկը այսպես կոչված **«ոսկե հալոման»** հարաբերությունն է, որը միաժամանակ կազմված է և՛ թվաբանական, և՛ երկրաչափական համաչափություններից, իսկ հորինվածքի հաջորդական տարրերի հարաբերությունը միշտ միևնույն հաստատուն մեծությունն է, որը հավասար է 0,618($a:b=b:c=0,618$)-ի:

Համաչափություններն ունեն գեղարվեստական մեծ նշանակություն: Նրանով է պայմանավորված ձևի բաղադրիչ մասերի ներդաշնակությունը: «Ոսկե հատման» հարաբերությունը հայտնի էր դեռևս Հին աշխարհում, սակայն այն գործածության մեջ դրեց Լեոնարդո դա Վինչին: «Բնության օրինաչափությունները նկարիչը վերածում է համաչափ ձևերի, իսկ գիտնականը՝ թվերի», - եզրակացրել է հանճարեղ Լեոնարդոն⁴:

Հնգաթև աստղի, հունական Ակրոպոլիսի, Ֆիդիասի արձանների, հունական սափորների, եգիպտական բուրգերի, ուրարտական տաճարների կառուցման հիմքում ոսկե հատման օրենքն է: Այս համաչափության օգնությամբ կառուցված «Արքիմեդի պարույրը» հաճախ անվանում են «զարգացման կոր», կամ «կյանքի պարույր»:

Մասշտաբը քանակական հարաբերություն է ամբողջի և դրա մասերի միջև: Մասշտաբայնությունը չափերի համապատասխանությունն է ընդունված չափանիշին՝ մարդուն: Օրինակ՝ գոթական հսկայական սրածայր տաճարներում, ելնելով կրոնական պատկերացումներից, մարդն իրեն զգում էր տիեզերքի աննշան մասնիկ: Կերպարվեստն ավելի ու ավելի էր հեռանում անտիկ արվեստին բնորոշ ռեալիզմից ու ձեռք բերում վերացական և խորհրդանշական բնույթ: Աստիճանաբար տաճարների քանդակազարդը դառնում է այնքան առատ ու նուրբ, որ հսկայական կառույցը թվում է քարեղեն ժանյակ:

Սկսած Վերածննդի շրջանից՝ մշակույթը վերջնականապես կորցնում է պաշտամունքային, սրբազնական բնույթը և դառնում մարդու ստեղծագոր-

³ Григорян Е. А., Основы композиции в прикладной графике, Ер., Гитутюн, 1986, с. 18.

⁴ Леонардо да Винчи, Избранные произведения, Т-1, М.-Л., Академия, 1935, с. 215.

ծական ազատ գործունեության արդյունք: Վերածննդի հումանիզմի գաղափարներն արտահայտվեցին նաև ճարտարապետության, նոր կառույցների պարզ ու ներդաշնակ նկարագրի մեջ, դրանց ձևերի դասական լեզվում, մարդու հետ հարաբերակցված համամասնություններում և մասշտաբներում:

Սիմետրիան և ասիմետրիան հորինվածքի կազմակերպման երկու հակադիր միջոցներն են: «Սիմետրիա» բառը հունարենից թարգմանված նշանակում է համաչափություն կամ զուգաչափություն: Հնուց ի վեր, ինչպես և համաչափությունը, սիմետրիան մեծարվել է որպես ներդաշնակության և գեղեցկության անհրաժեշտ պայման: Երկրի ձգողականության - գրավիտացիայի օրենքով են պայմանավորված բուսական և կենդանական աշխարհի սիմետրիկ հորինվածքները, հորիզոնականի, ուղղահայացի և անկյունագծի դերը արվեստի կոմպոզիցիոն կառուցվածքներում: Սիմետրիան ապահովում է հորինվածքի հավասարակշռությունը:

Գոյություն ունեն սիմետրիայի տարբեր տեսակներ: **Առանցքային սիմետրիան** առաջանում է՝ պտտելով տարրը առանցքի շուրջը: **Հայելային սիմետրիան** հիմնված է առարկայի երկու մասերի՝ մեկը մյուսի նկատմամբ ունեցած հավասարության վրա, կարծես նրանցից մեկն արտացոլվում է հայելու մեջ: Այն սիմետրիան, որն առաջանում է՝ պտտելով տարրը կենտրոնի նկատմամբ, կոչվում է **կենտրոնական սիմետրիա**: **Կրկնվող (տեղաշարժման) սիմետրիայի** դեպքում տարրը նույնությամբ, առանց պտտվելու կամ անկյունը փոխելու կրկնվում է, կարծես նրան կրկնապատկում, բազմապատկում են ու նույնությամբ տեղադրում կողք կողքի: **Շրջադարձային սիմետրիան** նշանակում է կրկնակի հայելային սիմետրիա: Առավել դինամիկ է համարվում **պրոպորտակային սիմետրիան**, որտեղ տարրերը կրկնվում են պտուտակաձև հետագծով: Սիմետրիայի խախտումն առաջացնում է անհանգստության զգացողություն:

Ձևի արտահայտչականությունը շեշտելու համար օգտագործում են այնպիսի գործող միջոց, ինչպիսին է **ասիմետրիան**:

Սիմետրիկ և ասիմետրիկ կառուցվածքները տարբեր կերպ են ընկալվում. առաջինները՝ արագ և միանգամից, երկրորդները՝ աստիճանաբար:

Սիմետրիայի հիմքում նույնության գաղափարն է: Այն ենթադրում է բաղկացուցիչ տարրերի նմանություն և միմյանց հավասարակշռելու հնարավորություն: Առավելագույն սիմետրիան բնորոշ է գնդին, քանի որ նրա կենտրոնում հատվում են անսահման քանակությամբ առանցքներ և հարթու-

թյուններ: Խիստ սիմետրիկ են միայն անկենդան բնության տարրերը՝ բյուրեղները (փաթիլ) և միներալները (հանքանյութը):

Դինամիկան շարժման տեսողական ընկալումն է: Դինամիկայի սկզբունքով կատարված հորինվածքներն առավել ցայտուն են հաղորդում ողջ ստեղծագործության տրամադրությունը, հեղինակի զգացողությունները: Դինամիկ հորինվածքներում տարրերը հիմնականում տեղադրում են հարթության անկյունագծերով կամ թեք, ինչը սաստկացնում է շարժման տպավորությունը:

Դինամիկ ձևն ունի միակողմանի ուղղվածություն՝ անկյունագծային, շրջանաձև, ճառագայթաձև, ալիքվող՝ S-աձև: Երբ հորինվածքում դինամիկան վառ արտահայտված է, այն կարող է դառնալ գլխավոր թելադրող գործոն: Դինամիկայի սկզբունքով կառուցված հորինվածքն ինքնաբերաբար ունենում է ասիմետրիկ լուծում:

Ի տարբերություն դինամիկայի՝ **ստատիկան** խորհրդանշում է հավասարակշռություն և կայունություն: Հորինվածքներում այն կիրառվում է հանգըստություն և ներդաշնակություն հաղորդելու նպատակով:

Այստեղ տեղին է անդրադառնալ նույն խնդրի շուրջ արված Վ. Ֆավորսկու ուսումնասիրություններին, որտեղ քննարկվել են Հին աշխարհի վարպետների մոտեցումները. «Հին եգիպտացիները մարդուն պատկերում են տարբեր կետերից, ասես քանդակում են մեկ հարթության վրա: Արդյունքում ընդհանուրը կազմվում է տարբերաժամանակային հատվածներից, - գրում է արվեստագետը և շարունակում, - հունական եզրագարդը (ֆրիզը), Պոմպեյի գեղանկարը կամ Վերածննդի որոշ վարպետների նկարները կառուցված են հորիզոնական ուղղվածությամբ՝ ստեղծելով ֆրիզի նմանակ, որտեղ ամբողջ շարժումը կազմվում է մի քանի տեսողական կենտրոններով: Օրինակ՝ Գիրլանդայոն մարդուն պատկերում է ոչ թե տեսողական կետից, այլ տեսողական հարթության ներքո»⁵:

Նայնությունը, կոնֆրասպը (հակադրությունը) և նյուանսը հորինվածքի տարատեսակներն են և միևնույն ժամանակ՝ միջոցները, որոնց օգնությամբ լուծվում են տարաբնույթ կոմպոզիցիոն խնդիրները: Այդ արտահայտչամիջոցները կարելի է անվանել քանակատրակական, քանի որ դրանք արտահայտում են քանակական փոփոխությունների կատարման և նոր որակի անցման գործընթացը:

Նայնությունը հորինվածքի տարրերի հատկությունների լիարժեք նմա-

⁵ Фаворский В., О художнике, о творчестве, о книге, М., Молодая гвардия, 1966, с. 114.

նության սկզբունքն է: Ժամանակի շարունակականությունը, դրա դիրքի միապադաղ ընթացքը պատկերավորելու նպատակով նկարիչները ստեղծել են կոմպոզիցիոն շարքեր, որտեղ միևնույն մոտիվը ծավալվել է աննշան փոփոխություններով:

XIX դարի ճապոնացի հանրաճանաչ նկարիչ, փորագրանկարի վարպետ Կացուսիկա Խոկուսայի (1760-1849) «Կամուրջներ», «Ֆուձի լեռան 36 պատկերները» գունավոր փայտափորագրության տեխնիկայով արված բնանկարների ցիկլերում հիացմունք են առաջացնում, թե ինչպես միևնույն՝ կայուն և անսասան Ֆուձի լեռան դիմացի հատվածում աստիճանաբար նկարից նկար փոփոխվում է մոտիվը՝ կախված լուսավորությունից, շրջապատի առարկաների տարբեր դասավորվածությունից և այլն:

Կոնփրասսը արտահայտվում է կոմպոզիցիայի տարրերի հատկությունների միջև եղած կտրուկ տարբերություններով, դրանց բնութագրերի հակադրմամբ՝ մեծ-փոքր, ծանր-թեթև, դինամիկ-ստատիկ և այլն: Կոնտրաստի օգնությամբ հնարավոր է շեշտել ստեղծագործության որևէ հատված, աշխուժացնել անհրաժեշտ տարրը, կատարել շեշտադրումներ: Կոնտրաստների համարձակ կիրառումը հորինվածքում վկայում է հեղինակի մասնագիտական հմտության մասին:

Նյուանսը հորինվածքի հատկությունների չնչին տարբերությունն է: Եթե սիմետրիան նմանությունն է, կոնտրաստը՝ հակադրությունը, ապա նյուանսը և՛ նմանություն է, և՛ տարբերություն: Նյուանսն ու կոնտրաստը միմյանց լրացնում են. կոնտրաստը շեշտում է նյուանսի մեղմությունը, իսկ նյուանսը մեղմում է հակադրության կոպտությունը:

XVII դարի իսպանացի նկարիչ Դիեգո Վելասկեզը (1599-1660) վալյորային գեղանկարչության առաջին վարպետներից է: Նրա կտավները փայլատակում են միևնույն գույնի բազմաթիվ նրբերանգ-նյուանսներով: Պայծառ-տաք, սառը-խուլ, մուգ և բաց երանգները գրեթե միշտ լուսավորված են և կազմում են զուսպ ու նրբին ներդաշնակություն:

Դոմինանտը հորինվածքներում կատարում է իմաստային կենտրոնի դեր, որի առկայությամբ է պայմանավորվում ողջ ստեղծագործության ընկալումը:

Հորինվածքի կենտրոնի կազմակերպման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել հարթության տեսողական ընկալման առանձնահատկությունները: Սովորաբար դոմինանտը կառուցվում է հարթության, այսինքն՝ պատկերային դաշտի ակտիվ հատվածում՝ կենտրոնական մասում:

Օրինակ՝ հայկական մանրանկարչության գլուխգործոց Հաղպատի ավետարանի վերլուծության մեջ պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Կարեն Մաթևոսյանը գրել է. «Մուտք Երուսաղեմ» թեմայի մեկնաբանման մեջ ծաղկող Մարգարեն կիրառել է հորինվածքի կայուն տիպը, որտեղ կոմպոզիցիոն հիմնական առանցքներն ուղիղ անկյան տակ փոխհատվում են ստեղծագործության երկրաչափական կենտրոնում: Մանրանկարի դոմինանտ է ընտրված Քրիստոսի օրհնող աջը, որը պատկերված է նրա մարմնի համամասնություններից ավելի մեծ»⁶: Հորինվածքի կենտրոնի տեղաշարժը նկարին հաղորդում է լարվածություն և արտահայտչականություն:

Հորինվածքը պատկերավորելու ճանապարհին յուրաքանչյուր վարպետ ընտրում է իրեն ավելի հոգեհարազատ եղանակը: Տարբեր են նաև կոմպոզիցիա կազմելու մեխանիզմները: Սակայն արվեստում պատկերները ծնվում են հորինվածքի ձևի կարգավորման միջոցով: Գեղեցիկը ենթադրում է ամբողջականություն, տարրերի ներդաշնակություն և հստակություն:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Արվեստում պատկերները ծնվում են հորինվածքի ձևի կարգավորման միջոցով: Դրա համար անհրաժեշտ են տեսական գիտելիքներ կոմպոզիցիաների տիպերի, դրանց բաղկացուցիչ մասերի հատկանիշների ու նաև հորինվածքների կառուցման հիմնական գեղարվեստական միջոցների վերաբերյալ:

Քանալի բառեր – կոմպոզիցիա, պարփակված, բաց, համաստորադասություն, միասնություն, ամբողջականություն, հավասարակշռություն, ռիթմ, համաչափություն, մասշտաբ, սիմետրիա, ասիմետրիա, դինամիկա, ստատիկա, նույնություն, նյութանս, կոնտրաստ, դոմինանտ:

ОСОБЕННОСТИ КОМПОЗИЦИОННЫХ ПОСТРОЕНИЙ

САТЕНИК МЕЛИКЯН

В изобразительном искусстве произведение рождается благодаря правильному построению замысла. Это, в свою очередь, предполагает знания в

⁶ Մաթևոսյան Կ., Հաղպատի ավետարան, Երևան, «Նաիրի», 2012, էջ 20:

области композиционных построений, их типов и особенностей, которые необходимы для грамотного воплощения идеи.

Ключевые слова – композиция, открытая, замкнутая, взаимоподчинение, общность, целостность, равновесие, ритм, соотношение, масштаб, симметрия, асимметрия, динамика, статика, схожесть, нюанс, контраст, доминанта.

THE CHARACTERISTICS OF COMPOSITIONAL FORMS

SATENIK MELIKYAN

In art, images are produced by organizing and distributing the form of a concept. Theoretical knowledge of the types of composition, properties of the elements or ingredients in the work as well as the basic principles of organization or principles of art are of necessity to realize the composition.

Key words – composition, close composition, open composition, subordination, interdependence, unity, integrity, equilibrium, rhythm, uniformity, scale, symmetry, asymmetry, dynamics, statics, sameness, nuance, contrast, dominant.